

Etnobotanica, disciplină de frontieră și confluență care "studiază relațiile reciproce dintre comunitatea etnică și mediul vegetal" (R.Vulcănescu – 1979, pag. 105) s-a constituit ca ramură a botanicii relativ recent, urmare studiilor efectuate de A. de Gubernatis și Ch. Jorey.

În țara noastră cercetări de etnobotanică au fost efectuate atât de etnografi cât și de botaniști.

Prima lucrare românească cu caracter etnobotanic aparține lui J. Czihak (1857) și se referă la "numirile botanice despre florile Moldovei", urmată la scurt timp de un "Vocabulariu de numele plantelor transilvane românesc, latinesc (după sistema lui Linné) nemțesc și unguresc" aparținând marelui istoric și patriot român Gh. Barițiu (1858-1859).

În anul 1883 D. Brândză publică în revista "Columna lui Traian" al cărei redactor era B. P. Hașdeu, articolul "Limba botanică a poporului român".

În perioada 1879-1902 etnograful și folcloristul Simeon Florea Marian publică peste 30 de articole de "botanică populară română" care reprezintă una din cele mai importante contribuții la fundamentarea științifică a etnobotanicii românești.

Lucrări importante de etnobotanică publică apoi: G. Crăiniceanu (1879-1890) privind nomenclatura botanică româno-latină și A. Gorovei și M. Lupescu (1908-1921) privind botanica poporului român.

O contribuție remarcabilă în etnobotanica românească este adusă de prof. Al. Borza care în perioada 1918-1945 publică o serie de studii privind flora grădinilor țărănești, studii care culminează prin apariția în anul 1968 a "Dicționarului etnobotanic".

Prima lucrare românească cu caracter teoretic consacrată acestei discipline este publicată de Valer Butugă în anul 1939, sub titlul "Etnobotanica. O schițare a problemelor ce se pun în acest domeniu", același autor realizează pe lângă alte lucrări apărute în perioada 1933-1945, o valoroasă "Enciclopedie de etnobotanică românească" (1979).

O contribuție importantă de ordin botanic și lingvistic, la cercetările de etnobotanică aduce Coloman Vaczi prin apariția unui foarte complet dicționar botanic poliglot (latin, român, francez, englez, german, maghiar).

În Maramureș, pe lângă preocupările etnobotanice, efectuate sporadic de către etnografi, contribuții importante aduce în acest

domeniu ing. A. Coman, renumitul botanist de la a cărui naștere sărbătorim astăzi un secol. Astfel în lucrarea sa "Câteva numiri populare de plante vasculare din Maramureș" apărută în anul 1942, ing. A. Coman oprindu-se asupra câtorva dintre acestea, constată că:

"Maramureșenii numesc pe

Polygonum aviculare = iarba gănilor (ca Linne),

Briza media = Lacrima lui Christos,

Erythronium dens-canis = Călugărel,

Linum extraxillare = iarba zânelor demonstrând fantezia și simțul poetic deosebit al maramureșenilor".

Elementele etnobotanice românești din Maramureș, prezente în graiul maramureșean, apar frecvent și ca toponime, fapt ce determină ca cercetarea acestora să depășească astăzi sfera etnobotanice, transgresând în domenii aparținând istoriei generale, lingvisticii, semanticii, geografiei și chiar hermeneuticii în sensul interpretării și decodificării semnificației ascunse a unor toponime.

Elementele etnobotanice sunt foarte frecvente în toponimia maramureșeană, existând nenumărate denumiri de plante date unor elemente geografice de mici dimensiuni (toponime minore) prezente aproape în fiecare localitate (ex. Valea și vârful Feriga, Frasin, Stejar, Brad etc...).

Având în vedere faptul că acestea derivă în marea lor majoritate din apelative comune, se impune cercetarea toponimelor majore, adică a acelor care aparțin unor localități râuri, munți etc...

Analizând principalele toponime etnobotanice majore din Maramureș, rezultă că cele mai caracteristice dintre acestea sunt: Tisa (pomenit încă din antichitate de Herodot, Strabon și Ptolemeu), Crăcești, Desești, Făina, Jereapăn, Leordina, Putredu, Săpânța, Vf. Bradului și Rozavlea.

În comunicarea de față ne vom ocupa doar de trei dintre aceste toponime, având în vedere vechimea și originea lor diferită, toate aparținând substratului străvechi: tracic-Leordina, latin-Jereapăn și tracic nordic-celtic - Săpânța.

1. Leordina

Numele Leordina este purtat de o veche așezare românească de pe Valea Vișeuului, atestată documentar din anul 1411, ca Leorgyna (I. Mihalyi de Apșa - 1900 pag. 595)

Leoarda, leurda (*Alium ursinum*) este o plantă din familia liliaceelor, cu bulb, având miros și gust de usturoi, foi asemănătoare porumbului și flori albe sau galbene. Ea crește pe luncile râurilor sau în păduri umede și umbroase (Z. C. Panțu - 1929). Este interesant de menționat că deși în Maramureș apelativul leurdă sau leordă (conservat în jud. Botoșani, Banat și jud. Mehedinți) nu se mai

păstrează fiind înlocuit cu denumirea "ai sălbatic" (usturoi sălbatic), el s-a păstrat în toponimie.

Apelativul leardă, leurda a format toponime în întreg spațiul geografic românesc fiind prezent sub diferite variante în județele Caraș-Severin, Dolj, Vâlcea, Ilfov, Prahova, Dâmbovița, Buzău, Argeș, Suceava, Bacău, Hunedoara, Mureș, Năsăud, Brașov, Bihor (I. Jordan - 1963); în afara granițelor noastre fiind cunoscut Muntele Leurda în Carpații nordici lângă Zielowa în Galiția. (G. Giuglea, L. Ghergariu 1964, pag. 652 - 653).

În dialectele aromâne din sudul Dunării, acest apelativ nu este cunoscut.

Cuvântul leurdă a pătruns și în antroponomastică fiind cunoscute numele de familie Leurdeanu în Maramureș precum și Ivașcu Leurdeanu Vel logofăt și Albul Leurdeanu în Vierași, jud. Argeș (Gr. Tocilescu 1887 pag. 8 cf. G. Giuglea, L. Ghergariu op. cit. ibidem).

Privind originea cuvântului leurdă, după valorosul studiu monografic elaborat de G. Giuglea și L. Ghergariu (1965) rezultă că principalele explicații etimologice sunt următoarele:

A. de Cihac (1870) îl derivă din cuvântul albanez Rudhere (1879) "erpete, impetigine" (=usturoi), etimologie acceptată apoi de Gustav Meyer (1891).

D. A. Scriban (1939) în "Dicționarul limbii române" îl derivă din adjectivul latin luridus "livid", "palid", dar consideră necesar a menționa și eventualitatea formării apelativului din cuvintele: cald+urdă.

C. Diclescu (1927) îl derivă din termenul grecesc λεβρωδες; iar Dicționarul limbii române (1906) trimite la bulgarul leurda, precum Dicționarul explicativ al limbii române (1975).

Bazându-se pe faptul că în dialectele italiene le poartă printre altele numele de aglio di serpe, G. Giuglea și L. Ghergariu (op.cit. pag. 654-655) cunoscând că șarpe în limba greacă înseamnă hydra arată că acest termen ne poate duce la formele albaneze hurde, hudler, (hudhere, hudhra). Autorii menționați arată în continuare că termenul albanez nu-l poate explica pe cel românesc, Al. Filippide (1928) fiind de părere că "rom. Leurdă, alb. Hudără, hudră, hurda "Knoblauch" (usturoi), M. Wört 154, Cihac Dict. II. 713. Apropierea a fost făcută de Cihac Dict. II. 718. Cuvântul albanez după M. Wört e băștinaș. Cel românesc e de origine obscură.

G. Giuglea și L. Ghergariu- consideră de asemenea că nu poate fi acceptată nici împrumutarea apelativului din bulgară deoarece dacă leardă ar proveni din bg. leurda el ar fi păstrat pe "v" așa cum l-au păstrat și celelalte împrumuturi din slavă. Se arată

totodată că în limbile slave termenul apare numai în bulgară și ucraineană fiind astfel împrumutat din limba română.

G. Giuglea și L. Ghergariu (op. cit.) consideră că toate etimologiile discutate sunt greșite arătând că "în ce privește istoria acestui nume, și în special aspectul lui semantic, ar trebui să plecam de la o bază care conține această idee, iar acesta este verbul latin *olire*, *olere* "riechen, stinken" adică "a mirosi, a puți", având în vedere mirosul specific al acestei plante.

Lucrările recente de istorie a limbii române și de etnogeneză (Al. Rosetti 1978, G. Ivănescu 1980, A. Vraciu 1980, I. I. Russu 1981) nu menționează originea cuvântului leurdă.

În *Tratatul de istorie a limbii române* (1965 vol. I, pag. 354) leurdă este considerat drept termen autohton traco-dacic comun cu albaneza.

Din expunerea făcută reiese că cea mai potrivită și de altfel acceptată ipoteză este cea emisă de A. de Cihac (1870-1879) care apropie termenul leurdă de albanezul "hudhere" (*hudhlër=usturoi*) având aceeași semnificație semantică (O. Buchholz, W. Fiedler, G. Uhlisch-1977, pag. 192); etimologiile propuse de D. L. R. (1908) privind originea bulgară și de G. Giuglea și L. Ghergariu privind originea latină a termenului îndepărtându-se de realitățile lingvisticii și semantice, nu rămân decât ipoteze.

2. Jereapăn

Numele de Jereapăn este purtat de un deal, de o vâlcea și de vechile mine, toate situate în partea de est a localității Budești.

Un toponim asemănător este Piciorul Jereapănilui de lângă Fălticeni (I. Iordan op. cit. p. 340).

Cei ce s-au ocupat de etimologia acestui toponim consideră că el provine din apelativul jneapăn (*ienupăr*, *cecină*, lat.: *Juniperus communis* L.) arbust din fam. *Cupressaceae*, cu frunze aciculare, totdeauna verzi, care crește prin pădurile și pășunile alpine, formând pâlcuri sau tufișuri.

Fructul fals al acestei plante, este globulos și are culoare albastră-închisă cu aspect brumat, fiind folosit la fabricarea băuturilor alcoolice și în industria alimentară datorită conținutului său în ulei eteric și rezine (V. Butură-1979 pag. 124). Cu boabe de jneapăn, în trecut, în Moldova se afumau casele în credința că alungă bolile molipsitoare (N. Leon - 1903 pag. 44).

Cercetătorii acceptă în unanimitate proveniența apelativului românesc jereapăn (*jneapăn*, *ienupăr*) din termenul latin *juniperus*. I. Iordan (ibidem) arată că "prefacerea lui n în r poate fi considerată, în parte și ca un efect al disimulării lui n în r din silaba finală (bineînțeles după nașterea acestuia din r al etimonului)", deși ar putea fi după părerea noastră o formă rotacizată.

Termenul original latin iuniperus (cu varianta jiniperis din care ar putea proveni toponimul românesc Jina), are derivatul iunipereus, asemănător celticului iupicellos (Ernoul, A., A. Meillet – 1959 pag. 328), dar etimologia lui nu este stabilită. Din etimonul latin s-au format următoarele cuvinte în limbile neoromanice:

jneapăn, jereapăn (probabil formă rotacizată): l. rom

ginepro: l. italiană

genoivre: l. franceză veche

genièvre: l. franceză (nordică și vestică) din care s-a format derivatul genevière și apoi antroponimul Geneviève și toponimul Geneva.

ginebre: l. Catalană

enebro: l. spaniolă

ju(i)mbre, jimbros și zimbru: l. portugheză, ultima formă fiind identică practic cu termenul românesc zâmbros (*Pinus cembra*), termen considerat de unii lingviști a proveni din substatul traco-dacic (B. P. Hașdeu: Col. Tr. 1875)

hinierbo: dial. alav (Alava, nordul Spaniei)

ipuru: l. bască (M. Lübke-1935 art. 4624).

Săpânța

Localitatea maramureșeană este situată la vărsarea în Tisa a râului cu același nume.

Săpânța este dominată de un semeț masiv andezitic, care continuă mult spre sud, formând un imens platou de lave, acoperit de păduri dese de brad.

Principalele piscuri, situate pe traiectul abruptului nordic al masivului eruptiv, care se ridică deasupra localității situate în Cîmpia Tisei, sunt: Pietra Săpânței și Vârful Brad.

Așezarea Săpânța este atestată documentar începând din secolul al XIV-lea, fiind menționată (cf. Suciuc C. -1968, pag. 106) sub următoarele forme:

1373: Zapancha

1389: Zaploncha, Zoponcha

1390: Zaploncha

1427: Chaponcha

1450: Zoponcza

1457: nobiles wolaky de Soponcza

1461: Scoponcha

1468: Zaploncza

1482: Zlaponcza

1492: Zaponcza

1820-1851: Szaploncza

Se observă astfel că prima mențiune documentară "Zapancha" (1373) este foarte apropiată de forma actuală românească Săpânța.

În ciuda faptului că primele tentative de acomodare a denumirii la particularitățile limbii maghiare, (vorbite de autorii documentelor) datează încă din anul 1389 ("Zaploncha"), continua să fie folosite forme practic nealterate ca: Zoponcza (1389), Chaponcha (1427), Zoponcza (1450), Soponcha (1457), Scoponcha (1461) și Zaponcza (1492); varianta maghiară Szaploncza (cu 1 intercalat după p) fiind utilizată sistematic doar în documentele ulterioare anului 1820.

Studiul evoluției istorice a toponimului la documentele păstrate și analiza complexă a condițiilor naturale a întinsului teritoriu aferent localității Săpânța (drenat de râul cu acelaș nume, ce se formează dintr-un număr mare de Săpânțe, ce poartă fiecare diverse adjective, ca numiri complementare), permite să presupunem că acesta are o origine străveche, având în vedere prezența în limba latină a cuvântului "Sapinus" = brad (*Abies alba*) (cf. Gaffiot F. - 1963). În limba latină există și termenul "sapiencia" = înțelepciune (Bloch O. et W. von Wartburg 1964, pag. 573), dar care nu are nimic comun cu săpinus și Săpînța, fiind doar o simplă coincidență lingvistică.

Forme derivate din latinul "Sapinus" se păstrează actualmente, cu acelaș conținut semantic, în limba franceză: "sapin" (Giroveanu L. et al - 1967, pag. 714; Davau M. et al - 1972, pag. 1075) limba spaniolă: "sapino" (Roberston R. - 1969, pag. 1157) și în limba italiană: "sapino" (Darchini G. - 1966, pag. 1091).

După Bloch O. și W. von Wartburg (1964, pag. 573) termenul sapin cunoscut în limbile franceză veche și provensală veche, este utilizat frecvent și astăzi atât în nordul cât și în sudul Franței, având la origine latinul "sapin", sau "sappinus" atestat încă de Plinius cel Bătrân (16, 196) și Varius Rufus (1, 6, 4) și din care provine de asemenea termenul "pinus"=pin.

Ernont A. și Meillet A. (1959, pag. 594) sunt de părere însă că, forma "sapinus" provine din combinarea lui "sappo" un vechi termen prelatin, probabil galic, cu "pinus"=pin, posibilitate pe care o consideră facilitată de existența, "ca terminație a formelor "carpinus", "fraxinus" etc. (Gl. von Hops: "Waldbaum" pag. 226).

Celebrul arhitect și inginer militar roman Vitruvius Pollio (sec. I. î.e.n.) denumește "sappinea" partea inferioară a trunchiului de "sappin" (brad), care este lipsită de noduri.

Denumirea țapinului, unealtă - pârghie utilizată și astăzi de butinarii maramureșeni, pentru ridicarea, încărcarea și stivuirea buștenilor, are aceeași proveniență din "sappinea", în înțelesul lui

Vitruvius de lemn bun pentru construcții, cunoscând că Săpânța a fost menționată în 1372 sub forma "Zapancha" dovadă fiind termenul italian sudic zapin=brad. (citește țapin).

Etimologii francezi menționați consideră că, "sapius" reprezintă descendentul unui termen prelatin de forma "sappus" de rezonanță probabil galică. Menționăm în acest context existența tribului tracic al Σαπαίοι-lor (Sapaees) pomenit de Herodot (Istoriei 7, 110), conf. Bailly A. (195, pag. 1732), a reprezentat probabil sursa termenului latin, sau celtic.

Considerăm totodată că nu este întâmplător faptul că una din înălțimile ce străjuiesc localitatea Săpânța, se numește Vârful Bradului; toponim avându-și obârșia după C. Negruzzi în termen sinonim traco - dacic, de factură sudică, prezent în limba albaneză sub forma "bredh" = brad (cf. Mihăilă G. – 1974, pag. 78).

Din cele expuse rezultă că cele trei toponime etnobotanice maramureșene: Leordina, Jereapăn și Săpânța sunt de origine foarte veche, reprezentând niște "inscripții săpate în graiul viu și deci li se poate urmări originea cu mai multă ușurință și siguranță decât cum se urmărește din fapte istorice și arheologice" (G. Giuglea, L. Ghergariu - idem p. 656).

Asemănările care există între aceste toponime și apelativele românești care le-au generat pe de o parte și limbile albaneză, respectiv celtică, nu trebuiesc considerate drept influențe sau împrumuturi ci date de existența unui substantiv comun sau înrudit la nivel indoeuropean, cuvintele respective fiind astfel de origine preromană.

Astfel termenul leurdă, este cunoscut ca fiind de veche obârșie indoeuropeană, un radical originar, stând atât la baza acestuia, cât și a corespondentului albanez.

Toponimul Jereapăn considerat de toți cercetătorii ca fiind de origine latină, poate fi după părerea noastră și aceasta de origine prelatină, având în vedere existența unui termen asemănător în limba celtică precum și faptul că termenul derivat neoromanic portughez: zimbro este practic identic cu apelativul românesc etnobotanic "zâmburu" considerat de Hașdeu ca termen aparținând substratului traco - dacic.

Originea denumirii Săpânța, care reprezintă partea originală a comunicării noastre, este de asemenea de factură tracică (având în vedere existența în antichitate a tribului Sapaioilor), dar a fost primită probabil tot prin filieră latină având în vedere existența termenului latin "sapius" și a derivaților neoromanici, cu înțelesul de brad.

Note și bibliografie

Pentru studiile menționate în partea introductivă vezi bibliografia completă în "Enciclopedia de etnobotanică românească" de Valer Butură (1979).

- Bailly A.(1950): Dictionnaire Grec - Francais, edition par L. Sèchan et P.Chautrairie, Librairie Hachete Paris.
- Butură V. (1979): Enciclopedie de etnobotanică românească Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- Bloch O. et W. von Wartburg (1964): Dictionnaire ètymologique de la language francaise. Presses Universitaires de France Paris.
- Buchholz O. Fiedler W. (1977): "Wörterbuch Albanich-Deutsch VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig.
- Cihac A. (1870-1879): Dictionnaire d'ètymologie daco-romane Frankfurt am Main.
- Coman A.(1942): Câteva numiri de plante vasculare din Maramureș. Buletinul Grădinii Botanice din Cluj.
- Darchini G. (1966): Dizionario francese-italiano, italiano-francese. Antonio Vallardi Editore, Milano.
- Davau M. Cohen M (1972): Dictionaire du francais vivant, Bordas, Paris-Bruxelles-Montreal.
- X X X (1907): Dicționarul limbii române. Academia României, București.
- X X X (1975): Dicționarul explicativ al limbii române – DEX, Editura Academiei R. S. România, București.
- Diculescu C. (1926): Elemente vechi grecești în limba română. Dacoromania IV (1924-1926).
- Ernoul A. Meillet A. (1959): Dictionaire ètimologique de la langue latine, Librairie C. Klincksieck, Paris.
- Gaffiot F. (1963): Dictionaire illustré Latin-Francais, Librairie Hachete Paris.
- Giroveanu I., Mihăescu S. și Slăvescu M. (1967): Dicționar francez - român, Editura Științifică București.
- Giuglea Gh., Ghergariu L. (1965): Note etimologice și lexicale. Lat. olere, în romanică și rom. Leurdă (apelativ și toponimic). Studii și cercetări de lingvistică, XV pag 651-656.
- Iordan I. (1963): Toponimia românească. Ed. Academiei R. P. R. București;
- Ivănescu G. (1980): Istoria limbii române. Ed Junimea, Iași.

- X X X (1969): Istoria limbii române, vol. I. Limba latină, București 1965, vol. II București 1969. Academia R. S. România.
- Leon N. (1903): Istoria naturală medicală a poporului român, București
- Meyer G. (1891): Etymologisches Wörterbuch der albanesis Sprache, ed. Trübner, Strassburg.
- Meyer-Lübke W. (1935): Romanisches etymologisches Wörterbuch C. Winter, Heidelberg.
- Mihaly de Apșa I. (1900): Diplome maramureșene din sec. XIV și XV. Tip. Mayer și Berger, Maramureș-Sziget.
- Panțu Z. C. (1929): Plantele cunoscute de poporul român. București.
- Petit Larousse (1977): Petit Larousse illustre, 1974, Librairie Larousse, Paris.
- Philippide Al. (1928): Originea românilor vol. II, Iași.
- Robertson R. (1969): Diccionario Espanol-Ingles, Ed. Ramon Sopena S. A., Barcelona.
- Rosetti A1. (1978): Istoria limbii române ed. a II-a, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- Russu I. I. (1981): Etnogeneza românilor. Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- Scriban Aug. (1939): Dicționarul limbii românești, Iași.
- Suciu C. (1968): Dicționar istoric al localităților din Transilvania vol. II, Ed. Academiei R. S. România, București.
- Tocilescu Gr. C. (1887): Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară. Analele Acad. Rom., pag. 8.
- Vulcănescu R. (1979): Dicționar de etnologie. Ed. Albatros, București.
- Vitruvius P (1889): De architectura. Ed. Rose, Paris.
- Vraciu A. (1980): Limba daco-geților. Ed. Facla, Timișoara.

* * * *